

УДК 371.2 + 378.3

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАТУСУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ НАВЧАННЯ У ВНЗ: ФОРМУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ

Віра Вихрущ

*Національний університет “Львівська політехніка”,
вул. Степана Бандери, 12, Львів, Україна, 79000*

На загальнопедагогічному рівні схарактеризовано педагогічні умови, які забезпечують формування професійного статусу майбутнього вчителя початкової школи під час навчання у ВНЗ, а саме: 1) орієнтацію особистості у цінностях педагогічної діяльності; 2) формування культури педагогічної діяльності; 3) усвідомлення студентами універсальності педагогічної діяльності, можливостей використання професійних знань у інших сферах діяльності; 4) залучення студентів до системи додаткової професійної освіти; 5) створення ситуації успіху, пов'язаної з формуванням установки на оволодіння професійною майстерністю.

Ключові слова: статус, професійний статут майбутнього учителя початкової школи, навчальний процес у ВНЗ, педагогічні умови, фахова підготовка, критерії та показники, компоненти фахової підготовки.

Основна соціальна функція педагогічних працівників у сучасній Україні полягає у відтворенні виробничих сил, у розвитку інтелектуального та духовно-морального потенціалу суспільства. Цим визначають роль і значення учительської праці в ієрархії професійних цінностей суспільства.

Останніми десятиліттями в Україні докорінно змінився соціальний контекст розвитку освіти, її системна взаємодія з інтелігенцією. Узагальнений аналіз доступних статистичних даних, поданих у публікаціях періодичних видань, у дисертаційних дослідженнях дає підстави виокремити систему чинників, які підтверджують падіння професійного статусу учителя: 1) зниження ресурсної підтримки системи освіти з боку держави, зміна принципу і порядку фінансування освіти на всіх рівнях; зниження державної підтримки освітніх установ загалом та педагогічної професії зокрема; відтік значної та найбільш працездатної частини кадрів із системи освіти і науки в інші сфери діяльності, а також за межі країни (за результатами досліджень С. Григор'єва та С. Кинельова); тенденція старіння педагогічного корпусу, зниження його освітнього та інтелектуального потенціалу; фемінізація педагогічних кадрів, (за результатами досліджень Л. Орлова), що суттєво впливає на характер функціонування і розвиток системи освіти, а, відповідно,

на подальший прогресивний розвиток нашого суспільства і держави; погіршення ставлення студентської молоді до своєї майбутньої педагогічної професії; зростаючі вимоги до педагогічної підготовки учительства та одночасне падіння престижу діяльності педагога тощо.

Зазначимо також про стан рівня підготовки майбутнього учителя і недостатньо повне використання можливостей навчально-виховного процесу в педагогічному вузі для формування його професійного статусу.

Наголосимо, що в нашій країні учитель, працював у традиційній системі освіти і був виконавцем готових програм і транслятором готових знань. Транслюючи зразки готового досвіду і тим самим перекриваючи канали творчо-пошукової діяльності учня, учитель закриває і свою власну особистість від нового досвіду, від інших, а отже, і від себе самого, що зупиняє його саморозвиток, ріст професійної творчості і майстерності. Такий стан учительства також вплинув на зниження статусу педагогічної професії.

Отже, в реальній суспільній ситуації можна виокремити низку суперечностей, які очікують свого вирішення. Це суперечності між: зростаючими вимогами суспільства до змін у системі освіти і низьким соціальним статусом учительської професії, що не сприяє підвищенню якості освіти; зростаючими вимогами до професійної підготовки учительства і падінням престижу учительської професії, погіршенням ставлення майбутніх педагогів до оволодіння професією учителя.

Проблема статусу є предметом дослідження соціології, соціальної психології, соціальної філософії, соціальної педагогіки. Останнім часом вона виокремилася і у педагогічній науці (загальній педагогіці та історії педагогіки), хоча зазначимо, що належної уваги цій проблемі в педагогічних дослідженнях не надають. Зазначену проблему досліджували у своїх працях С. Григор'єв, В. Жернов, Н. Зелепукіна, С. Молчанов, С. Кинельов, А. Орлов та ін. Зокрема, виявленню педагогічних умов формування освітнього статусу школяра присвячено працю Н. Зелепукіної. Нуковець С. Молчанов розглядає зміст і структуру соціального статусу вчителя у зв'язку з розглядом проблеми теорії і практики атестації педагогічних і керівних працівників освітніх установ. Дослідник В. Жернов визначає професійний статус викладача як основу його професійно-педагогічної спрямованості. Водночас наголосимо, що досліджень, спеціально присвячених проблемі формування професійного статусу вчителя і майбутнього вчителя початкової школи, немає.

Наша мета – виокремити педагогічні умови формування професійного статусу майбутнього учителя під час його навчання у ВНЗ.

Проблема формування професійного статусу майбутнього вчителя має своє методологічне підґрунтя, яке полягає в такому: у філософській площині – системний підхід до аналізу соціальної реальності, який розробляють

В. Афанасьєв, Л. Берталанфі, І. Блауберг, В. Садовський, Е. Юдін та ін.; у педагогічній площині – у працях Г. Гранатова, Ю. Сокольнікова, В. Сластьоніна та ін.; синергетичний підхід розробляють О. Князева, С. Курдюмов, М. Моїсеєв, Г. Рузавін, І. Пригожин, Г. Хакин та ін.; аксіологічний підхід у вітчизняній філософії розробили С. Анисимов, О. Здравомислов, В. Тугаринов, В. Ядов, а в педагогіці – С. Вершловський, І. Ісаєв, М. Розов та ін.; культурологічний підхід у філософії репрезентували М. Бахтін, В. Біблер, Ю. Єфімов, І. Громов, В. Малахов, В. Межуєв, В. Тугаринов, Н. Чавчавадзе та ін.; у педагогіці – Е. Грішиний, І. Ісаєвим, Н. Крилова, Н. Щуркова та ін.; у загальнонауковому плані – вчення про розвиток особистості розробили Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонт'єв, К. Платонов, С. Рубінштейн та ін.; у конкретно-науковому плані – принципи діяльнісного підходу в освіті вивчали К. Абульханова-Славська, Л. Виготський, П. Гальперін, О. Леонт'єв, А. Усова та ін.; принцип рефлексивної діяльності досліджували О. Анисимов, Г. Гранатов, В. Давидов, В. Зінченко, Г. Щедровицький та ін.; особистісно орієнтований підхід в освіті репрезентують В. Беліков, Д. Белухін, В. Ляудис, І. Якиманська та ін.

Особливе значення для розв'язання проблеми формування професійного статусу вчителя мають: концепція формування особистості учителя (В. Гриньова, А. Дмитрієв, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, А. Щербаков та ін.); праці з педагогічної етики (Е. Грішин, В. Писаренко, І. Писаренко, В. Чернокозова, І. Чернокозов, Н. Юмашева та ін.); праці щодо загальнотеоретичних підходів до змісту та технології вищої педагогічної освіти (С. Архангельський, Ц. Безуглова, Г. Волкова, І. Ісаєва, Н. Кузьміна, Б. Ліхачьов, Т. Шамова, О. Шиянова та ін.).

Узагальнення зазначених джерел, власний досвід багаторічної педагогічної діяльності, результати експериментального дослідження дають нам змогу виокремити такі педагогічні умови, які забезпечують формування професійного статусу майбутнього учителя початкової школи в період його навчання у вузі: 1) орієнтування особистості в цінностях педагогічної діяльності; 2) формування культури педагогічної діяльності; 3) усвідомлення студентами універсальності педагогічної діяльності можливостей використання професійних знань в інших сферах діяльності; 4) залучення студентів до системи додаткової професійної освіти; 5) створення ситуації успіху, пов'язаної з формуванням установки на оволодіння професійною майстерністю.

Для визначення поняття “професійний статус учителя”, потрібно розкрити зміст таких понять як “статус”, “соціальний статус”, “професійний статус” та “професійний статус учителя”.

Статус – явище соціальне, яке треба розглядати в єдиному контексті із соціальними явищами. Термін “соціальне” має два значення: у широкому

значенні воно означає “суспільство загалом, його використовують у зіставленні суспільства з природою”. У цьому сенсі поняття “соціальне” тотожне поняттю “суспільне”. У вузькому розумінні поняття “соціальне” означає наявність зв’язку між людьми [5, с. 8]. Ці взаємозв’язки є взаємодією індивідів і груп індивідів. Зв’язки між суб’єктами суспільних відносин встановлюють щодо різних соціальних функцій та утворюють певні пункти перетину в широкому полі суспільних відносин. Вони виражають зумовлене сучасними суспільними відносинами взаємне становище індивідів. Соціальний статус розглядають у різних науках, які стосуються соціальних зв’язків. Це соціологія, соціальна психологія, соціальна філософія, соціальна педагогіка.

Серед основних понять соціології виокремлюють поняття “статус” і “роль”, які, по суті, є першоосновою соціології. Перше статистичне зображення соціології, а друге – динамічне [5, с. 6]. У соціології під статусом розуміють “позицію (становище) людини у групі чи суспільстві, нішу або місце в соціальній структурі суспільства (групи)” [5, с. 6–7]. Водночас інтегративний показник становище соціальної групи і її представників у суспільстві в системі соціальних зв’язків і відносин [6], а соціальний статус ототожнюють із поняттям “соціальне становище”, “соціальна позиція” людини. Зазначимо, що статус людини в соціології розглядають у зв’язку із суспільством. З цього погляду соціальна організація може бути репрезентована у вигляді складної взаємопов’язаної системи соціальних позицій, які повинні заповнювати суб’єкти, що стають внаслідок цього членами суспільства.

Статус у соціальній психології розглядають як становище суб’єкта в системі міжособистісних стосунків, які визначають його права, обов’язки і привілеї. У різних групах той самий індивід може мати різний статус [5, с. 384]. Якщо йдеться про міжособистісні стосунки, то закономірно, що статус приписують особистості, а особистість – це соціалізований індивід, якого розглядають через призму його найбільш значимих особистісних соціальних рис.

Фахова підготовка у вищому навчальному закладі відкриває певні можливості щодо цілеспрямованого формування професійного статусу майбутнього вчителя початкової школи. Головними компонентами у розв’язанні цієї проблеми є особливості змісту, структури і функцій професійного статусу майбутнього учителя, а також можливості сучасного освітнього процесу в педагогічному вузі у формуванні професійного статусу майбутнього учителя. Залучення студента до педагогічної практики має навчальний характер. Отже, майбутній учитель під час навчання у вузі проходить підготовчий етап до професійної діяльності, тому його

професійний статус відрізняється специфічними характеристиками від професійного статусу вчителя.

Професійний статус майбутнього вчителя, на відміну від професійного статусу працюючого вчителя, характеризують такі чинники: педагогічна свідомість, яка формується, початковий рівень професійно-педагогічної кваліфікації студента; педагогічна поінформованість; професійно-пізнавальні уміння (уміння аналізувати, планувати, проектувати, рефлексувати, реалізувати плани, аналізувати діяльність і результати діяльності, власне місце у цій діяльності, уміння конспектувати, уміння здійснювати навчальну та науково-дослідну діяльність тощо, що є необхідною умовою для успішного здійснення будь-якої інтелектуальної діяльності, у тім числі і педагогічної); відсутність страху перед майбутньою соціально-педагогічною діяльністю, відчуття внутрішньої впевненості у достатності знань, умінь та навичок для успішної педагогічної діяльності; впевненість в універсальності педагогічних знань, умінь та навичок, у можливості використовувати їх в інших сферах діяльності; прояв стійкого інтересу до педагогічної професії, до дітей і себе як майбутнього учителя; позитивна мотивація щодо одержання педагогічної професії. Сукупність усіх цих характеристик вважають системою, яка свідчить про готовність студента до педагогічної діяльності.

Професійний статус майбутнього учителя – це набутий статус. Він починає формуватися певною мірою ще до професійної підготовки, а в період навчання у вузі закріплюється та набуває вищого рівня – рівня професійної готовності. Його можна розглядати як освітню мету, як процес і як результат цілеспрямованої діяльності.

Формування професійного статусу майбутнього вчителя – це неперервний процес у русі до вищого статусу. Як і будь-який інший процес, він характеризується цілеспрямованістю, впорядкованістю, результативністю, відкритістю, багатоаспектністю, багаторівневістю і поліфункціональністю.

Структурними компонентами професійного статусу майбутнього вчителя є професійні знання, уміння та навички: методологічні, теоретичні, методичні і технологічні (змістово-процесуальний аспект); ціннісні орієнтації, потреби і мотиви професійного вибору, професійна спрямованість (аксіологічний аспект); а його професійна підготовленість є результатом формування професійного статусу. На етапі одержання професійної підготовки для більшої частини студентів професійний статус є основним як ідеал, мета і цінності; з ним пов'язують успішність самореалізації особистості майбутнього вчителя. Ціннісний аспект є структурним компонентом і посідає головне місце у структурі професійного статусу майбутнього учителя, оскільки він визначає якість і рівень освоєння педагогічної професії.

Професійний статус майбутнього учителя як система характеризується такими ознаками:

- цілеспрямованість і керованість (мета залежить від зовнішніх та внутрішніх спонук, а керованість системи гарантує розвиток статусу і перехід його на вищий рівень, рівень саморегуляції і самоуправління формуванням статусу самою особистістю вчителя);
- складна ієрархічна структура організації професійного статусу майбутнього вчителя (ядро у цій системі становлять ціннісні орієнтації студента);
- емерджентність системи (тобто наявність цій інтегративних властивостей, які не можуть бути виведені з відомих властивостей елементів, що визначається різноманітням особистісних характеристик майбутніх учителів);
- взаємозалежність елементів системи;
- багатокритеріальність оцінки результативності функціонування системи [10].

Критеріями професійного статусу майбутнього вчителя, на нашу думку, є професіоналізм знань, професійна спрямованість, професійна мобільність та ціннісні орієнтації майбутнього вчителя.

Поняття “професіоналізм знань” ввів О. Шиян [11], його ми визначаємо як критерій виявлення професійного статусу майбутнього вчителя і розуміємо як “...міроло для оцінки будь-чого, засіб перевірки того чи іншого твердження, гіпотези, теоретичного підтвердження” [9, с. 221]. Характеристикою критеріїв є ознаки як “...показник, прикмета, знак, за яким можна дізнатися про щось, визначить щось” [8, с. 511]. Професіоналізм знань охоплює уявлення, судження про загальні цілі педагогічного процесу, про конкретних людей, на яких спрямовано вплив, про найкращі засоби, форми і методи цього впливу з метою формування у студентів системи знань, якостей особистості, які дали б їм змогу самостійно розв’язувати поставлені завдання. Професіоналізм знань передбачає їхню різнобічність (знання політичні, художньої літератури, живопису, театру, музики, потенційних можливостей інформатизованих систем тощо) та інтереси, їхнє творче використання у професійній діяльності (фасилітаторство).

Професіоналізм знань характеризується рефлексивністю вчителя, що дає йому змогу усвідомлювати й оцінювати рівень своїх знань, своєї педагогічної діяльності і себе в цій діяльності. Тому ознаки критерію професіоналізму знань містять змістово-операційний, рефлексивно-оцінний і творчий компоненти. Рефлексивно-операційний компонент охоплює: систему методологічних і теоретичних знань у галузі базових наук, методичні й технологічні уміння і навички, а також здатність співвіднести з ними свою практику.

Рефлексивно-оцінний компонент характеризується потребою і здатністю майбутнього учителя до самоаналізу й самооцінки власної діяльності і себе самого як її суб'єкта.

Творчий компонент проявляється через наявність інтелектуально-творчої ініціативи майбутнього вчителя; через потребу і здатність до планування і проєктування педагогічного процесу; самостійність, гнучкість розуму; здатність до бачення проблеми, імпровізації, до уміння швидко адаптуватися до умов.

Наступний критерій, через який можна стверджувати про сформованість професійного статусу майбутнього учителя, ми визначаємо професійну спрямованість, а саме спрямованість майбутнього вчителя, його інтегровані професійні та особистісні якості, що динамічно розвиваються, його емоційно-вольові процеси, суспільно-значущі й особистісні мотиви діяльності.

Мотиваційний компонент є стійкою установкою на одержання педагогічної професії; передбачає інтерес до педагогічної професії; стійкий інтерес до дитини. Рівень оволодіння студентами педвузу професією учителя суттєво визначається їхньою професійною мотивацією, а не тільки природними здібностями. У процесі експериментальної роботи з'ясовано, що недостатність здібностей часто поповнюється розвитком мотиваційної сфери, і студент може досягати високих успіхів. У цьому випадку простежується компенсаторний механізм. У самій професійній мотивації важливу роль відіграє позитивне ставлення до професії, оскільки цей мотив пов'язаний із кінцевими цілями навчання. Студент повинен усвідомити, яку професію він обрав, і вважати її достойною і значимою для суспільства, що позначиться на його навчанні у вузі та на подальшому професійному зростанні. Формування ставлення до професії є суто педагогічною проблемою.

Вольовий компонент характеризується готовністю майбутнього вчителя до подолання труднощів у педагогічній діяльності; до цілеспрямованої самоосвіти, саморозвитку, самопізнання; до нерагламентованої діяльності. Вольовий компонент посідає особливе місце у формуванні професійних рис характеру майбутнього вчителя. Воля – це "...передусім здатність людини здійснювати свідомі дії, які потребують подолання зовнішніх і внутрішніх труднощів" [4, с. 207]. Починається вольова дія з того, що в людини виникає потреба, яка приводить до появи активності і виникнення мотиву діяльності. Водночас воля проявляється не тільки в активних діях, що важливо для вчителя, а й умінні стримуватися, загальмовувати небажані дії. Тут важливі такі особливості характеру учителя, як витримка, терпіння, стриманість, рівноваженість. Вольові процеси, які відображають характер майбутнього вчителя, також є важливою педагогічною проблемою, яку цілеспрямовано розв'язують у період

професійної підготовки майбутнього вчителя. Наявність таких характеристик особистості, як контактність, емпатійність, врівноваженість, спостережливість, творчість гарантує успішне функціонування учителя в системах “учитель – учень”, “учитель – учитель”, “учитель – батьки”, “учитель – педагогічний колектив” тощо.

Контактність (комунікабельність) учителя зі здатністю до емпатії є необхідною якістю, і її називають респонденти на одному з перших місць серед інших якостей. Контактність полягає в умінні майбутнього вчителя вступати до комфортної взаємодії з будь-якою людиною, в умінні слухати і чути співрозмовника, приймати будь-яку людину і сприймати її, умінні входити в резонанс із людиною під час контакту. Це уміння учителя важливе для реалізації усієї єдиної системи професії учителя початкової школи.

Врівноваженість (емоційна стійкість) учителя є необхідною умовою для його адекватної професійної адаптації та повної професіоналізації. Врівноваженість є підґрунтям для інших значимих якостей особистості майбутнього вчителя, а саме: стриманості, здатності передбачати ситуацію, терпимості, відповідальності, організованості, діяльності та низького рівня тривожності, особливо необхідних учителеві. З огляду на це можна вважати врівноваженість комплексною, багатокomпонентною якістю.

Спостережливість – це якість особистості, яка необхідна учителеві в реалізації професіоналізму в будь-якій зазначеній підсистемі. Спостережливість майбутнього вчителя набуває ознак своєрідної професійної характеристики і перетворюється в педагогічну спостережливість, яка дає змогу вчителю уникати конфліктних ситуацій, передбачати виховні моменти, реалізувати індивідуальний підхід у контактах із людьми. Педагогічна спостережливість є основою для розвитку педагогічної інтуїції. Творчість – якість, необхідна учителеві, тому що вона робить з нього особистість. Проявами цієї якості є: оригінальність, ініціативність, винахідливість, гнучкість, кмітливість, конкретна варіативність, добір та міра комунікації, творче відчуття тощо. Отже, творчість як якість особистості окреслюється як комплексна, складна якість.

Отже, формування професійного статусу майбутнього вчителя початкової школи є важливим аспектом у педагогічній діяльності педагога вищого навчального закладу та у діяльності самого студента. Цей процес є складним, багатоступеневим, що інтегрує та охоплює становлення педагога як особистості, його духовні та професійні якості, які впливають на результат педагогічної діяльності. Професійний статус майбутнього учителя початкової школи – це особистісне утворення, яке за певних умов цілеспрямовано формується під час навчання у вузі, інтегрована система педагогічних професійних характеристик студента, в основу яких покладені духовні і професійні цінності, що є стійким підґрунтям, згідно з яким викладач

співвідносить своє життя, вимоги суспільства і професійно-педагогічну діяльність.

1. *Бодалёв А. А.* Личность и общение: Избранные труды / А. А. Бодалёв. – М.: Педагогика, 1983. – 272 с.
2. *Гриньова В. М.* Педагогічна культура викладача вищого навчального закладу / В. М. Гриньова // Вища освіта України. – 2006. – № 4. – С. 58–62.
3. *Гриньова В. М.* Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) / В. М. Гриньова. – К., 2000. – 417 с.
4. *Крутецкий В. А.* Педагогические способности как профессионально значимые качества личности в системе формирования социально активной личности учителя / В. А. Крутецкий // Формирование социально активной личности учителя. – М.: МГПИ, 1983. – С. 31–45.
5. *Кузьмина Н. В.* Психологическая структура деятельности учителя: Учеб. пособие / Н. В. Кузьмина, Н. В. Кухарев. – Гомель: Изд-во ГГУ, 1976. – 114 с.
6. *Орлов А. А.* Современный учитель: социальный престиж и профессиональный статус / А. А. Орлов // Педагогика. – 1999. – № 7. – С. 60–68.
7. Педагогика: Учеб. пособие для студентов педагогических вузов и колледжей / [под ред. П. И. Пидкасистого]. – М.: Педагогическое общество России, 1998. – 504 с.
8. *Петровская Л. А.* Компетентность в общении / Л. А. Петровская. – М.: МГУ, 1989. – 216 с.
9. *Шевелева С. С.* Открытая модель образования (синергетический подход) / С. С. Шевелева. – М.: Магистр, 1997. – 46с.
10. *Шепелева О. В.* Формирование профессионального статуса будущего учителя в период его обучения в вузе : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук; 13. 00. 08 - теория и методика профессионального образования. – М., 2002. – 14 с.
11. *Шиян О. М.* Аутопедагогическая компетентность учителя / О. М. Шиян // Педагогика. – 1998. – № 1. – С. 63–68.

*Стаття: надійшла до редколегії 10.06.2016
доопрацьована 15.08.2016
прийнята до друку 26.08.2016*

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF THE PROFESSIONAL STATUS OF FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHER IN TERMS OF TRAINING IN HIGH SCHOOL: PROBLEM**Vira Vykchrushch***National University "Lviv Polytechnic",
Stepana Bandery Str., 12, Lviv, Ukraine, UA – 79000*

The article on general pedagogical level describes the pedagogical conditions that ensure the formation of the professional status of primary school teachers during university studies: 1) the orientation of an individual in the values of educational activities; 2) forming the culture of educational activities; 3) students' awareness of the universality of educational activities and the opportunities of using professional skills in other areas; 4) the involvement of students into the system of additional vocational education; 5) creating the situation of a success associated with the formation of the attitude to mastering professional skill.

The professional status of future teachers as a system is characterized by: pedagogical consciousness; entry-level of the vocational teacher training; pedagogical knowledge; vocational and cognitive abilities (the abilities to analyze, plan, design, reflect, implement plans, analyze the activities and results of operations, its own place in this activity, take notes, carry out educational and research activities, etc.); no fear of the future social and educational activities; a sense of inner confidence in the adequacy of knowledge and skills for successful educational activities; the belief in the universality of pedagogical knowledge and skills, the ability to use them in other areas; the display of sustained interest as a future teacher in the pedagogical profession, and in the children themselves; positive motivation to obtain the teacher profession.

The structural components of the professional status of future teachers include the professional knowledge and skills, methodological, theoretical, methodological and technological content (procedural aspects); the values, needs and motives of the professional choice and professional orientation (axiological aspect); and the professional preparedness as a result of the formation of professional status. The criteria of the professional status of the future teacher are professional knowledge, professional orientation, professional mobility and value orientation of the future teacher.

Key words: status, professional status of the future elementary school teacher, the learning process at the university, pedagogical conditions, professional training, criteria and indicators, components of training.

